

Planprogram

Kulturminneplan for Fedje kommune 2016-2026

Utkast per 23. februar 2016

Innhald

1.	Kulturminneplan – kva og kvifor?.....	3
1.1.	Kva er eit kulturminne?	3
1.2.	Kva skal me med eit planprogram?	4
1.3.	Mål for kulturminneplanarbeidet.....	4
2.	Nasjonale, regionale og lokale mål.....	5
2.1.	Nasjonale mål	5
2.2.	Regionale mål	6
2.3.	Lokale mål.....	6
3.	Fedje gjennom tidene – ei historisk skildring.....	6
3.1.	Den eldste historia	6
3.2.	Frå middelalder til industrialderen.....	6
3.3.	Fiske og fangst på 1900-talet	8
3.4.	Den andre verdskrigen	8
3.5.	Etterkrigstida og slutten på industriepoken.....	9
4.	Status for kjende kulturminne og –miljø.....	9
4.1.	Hellisøy Fyr	9
4.2.	Kræmmerholmen	11
4.3.	Krigsminne i Vinappen.....	13
4.4.	Kulturminne på Fedje registrert i «Askeladden»	15
4.5.	Kystlyngheia – ein viktig naturtype i kulturlandskapet	19
5.	Trong for ny kunnskap.....	20
5.1.	Vurdering.....	20
5.2.	Plan for kunnskapsproduksjon	21
6.	Rammar for planarbeidet	22
6.1.	Lovverk og lovheimel.....	22
6.2.	Nasjonale forventningar til kommunal planlegging	23
6.3.	Regionale retningslinjer.....	24
6.4.	Kommunal planstrategi	24
6.5.	Fylkeskommunalt tilskot og vilkår	24
7.	Planprosessen.....	25
8.	Organisering av planarbeidet	26
9.	Medverknad og framdrift.....	26

1. Kulturminneplan – kva og kvifor?

1.1. Kva er eit kulturminne?

Kulturminne er spor etter menneska sine liv og virke frå nær eller fjern fortid. Alt frå kvalharpunar og –kanonar til ein attgrodd beitemark og ein løe i forfall fortel om levde liv på øya vår i havgapet. Med tida vert mange av fortida sine spor sakte eller brått viska ut. Ein kulturminneplan kan vera ein god reiskap for å vidareføra viktig kulturarv og nytta kulturarven som ein ressurs.

Kulturminneverdier kan sorterast i tre ulike kategoriar: Kulturminne, kulturmiljø og kulturlandskap. *Kulturminne* vert etter kulturminnelova §2 definert som «*alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til*». Definisjonen i kulturminnelova er rett nok litt snever. Den tek omsyn til dei handfaste kulturminna, og særleg dei som står støtt planta på bakken eller i sjøbotnen. Lause kulturminne treff me på vel så ofte. Då snakkar me om gjenstandar, fotografi, film m.m. Me har òg uttrykk for kultur og tradisjon som er munnlege eller knytt til praksis. Immaterielle kulturminne inkluderer mellom anna historieforteljing, lokale mattradisjonar, stadnamn, lokale ord og uttrykk, song og dans, m.m. Om me sluttar å nytta eller praktisera desse kulturelle uttrykka, går dei i gløymeboka og døyr, med mindre me har ein måte å registrera dei på i eit handfast medium.

Historiske naust, hus, steingardar, torvtakingshol og anna fortel ikkje heile historia aleine. Dei inngår gjerne i *kulturmiljø* – område som set kulturminna inn i ein større heilskap eller samanheng (kulturminnelova §2). Eit freda eller verneverdig hus kan t.d. ha uthus og installasjonar som fortel oss noko meir om bruken av huset. *Kulturlandskap* er naturtypar som har blitt til gjennom menneskeleg påverknad, og som berre kan oppretthaldast gjennom fortsett menneskeleg aktivitet. Ofte er denne aktiviteten knytt til landbruket. Slåttemark og kystlynghei er døme på naturtypar i kulturlandskapet. Desse to naturtypane er trua og står i fare for å forsvinna om ein ikkje handlar.

1.2. Kva skal me med eit planprogram?

Du kan godt spørre deg kvifor ein skal laga ein plan om å planlegga. Kan ein ikkje byrja rett på planlegginga då? Planarbeid krev faktisk ein god del planlegging før ein stikk spaden i jorda for første gong. Det er mange problemstillingar som planarbeidarane må vera budd på. Dei må gjera viktige avklaringar. Kva er føremålet med planarbeidet? Kva ønskjer me å kunne nytta den ferdige planen til? I ein travel kvardag, med avgrensa tilgong til tid og pengar må planleggarane danna seg eit klart bilete av korleis planarbeidet skal verta avgrensa. Skal me fokusera på utvalde typar kulturminne? På ein særskild epoke? På eit utvald område?

Kommunen har også eit ansvar for å sikra opne planprosesser med moglegheiter for medverknad frå innbyggerane og innomfjordingar (andre kommunar, regionale myndigheiter, faginstansar). Registrering av kulturminne kan verta ei omfattande oppgåve kor lokale frivillige vert viktige støttespelarar. Alt dette krev planlegging. Når i prosessen skal medverknad finne stad? Kven skal registrera kva kulturminne kor tid?

Du kan no sjå at det er mykje ein må tenkja på i ein planprosess. Og dette var berre halvparten. Vert det laga ein plan for planen er det mindre sannsyn for at framdrifta vert råka av uføresette problem. Skal ein òg kunne setta ein realistisk sluttdato for planarbeidet må det verta tydeleg definert med oppnåelege delmål og milepælar som set takten for arbeidet. Politikarane skal verta førebudd og gjera vedtak, plandokumenta skal ut på høyring, medverknad skal sikrast og heile dansen skal gjentakast. Planprogrammet skal gje eit godt grunnlag for at planprosessen skal føregå i kontrollerte former mot eit definert mål. No er det din tur til å sjå om du er samd i dei avgrensingar som er gjort, og den framgangsmåta det er lagt opp til. Meiner du at det er feil fokus eller feil kurs eller vil du leggja til noko, har du no moglegheita til å kome med innspel!

1.3. Mål for kulturminneplanarbeidet

Måla for kulturminneplanarbeidet er delt mellom å gjelda for sjølve planprosessen og for den vidare planperioden, der det vert jobba med tiltaka i handlingsprogrammet. Arbeidet har som mål å:

- Avklara kva kulturminne (inkl. kulturmiljø og kulturlandskap) som skal takast vare på, kvifor og korleis. Meir konkret handlar det om å:
 - Registrera, verdisetta og kartfesta prioriterte kulturminne
 - Føreslå forvaltning og skjøtsel av kulturminna
 - Planlegga korleis omsynet til prioriterte kulturminne skal verte innarbeida i anna kommunal planlegging og verksemd
 - Utarbeida eit 4-årig handlingsprogram som òg skisserer aktuelle arbeidsområde etter 4-årsperioden
- Auka kunnskapen om prioriterte kulturminne, kulturmiljø og kulturlandskap i lokal politikk, forvaltning, næring, skule og undervisning og samfunnet generelt. Dette handlar m.a. om å:
 - Sikra lokal medverknad og forankring gjennom høyringer, innspelsrunder og organisering av prosjektet
 - Kommunisera med innbyggerar og andre engasjerte undervegs i prosessen
 - Laga eit lesarvennleg sluttprodukt
- Framheva og vidareforedla kulturminne som ressursar for utviklinga av lokalsamfunnet og næringslivet. Dette handlar m.a. om å:
 - Synleggjera og gjera tilgjengeleg viktige kulturminne

- Nyttja kulturminne aktivt i kommunalt arbeid med sentrumsutvikling og anna utviklingsarbeid
- Synleggjera korleis kulturminna kan verte nytta av frivillige, lag og organisasjonar og næringslivet til lokal samfunns- og næringsutvikling
- Gje eit godt grunnlag for utforming av heilskaplege og langsiktige målsettingar for lokal kulturminnepolitikk

I perioden for planarbeid (2015-2017) vert det prioritert å registrera og prioritera fysiske, faste kulturminne for å sikra at arealforvaltning og -planlegging har eit oppdatert kunnskapsgrunnlag. Eit prioritert utval av prosjekt (t.d. registrering, tilgjengeleggjering eller synleggjering) knytt til faste, lause og immaterielle kulturminne vert innlemma i det 4-årige handlingsprogrammet som skal følgje opp kulturminneplanen.

2. Nasjonale, regionale og lokale mål

2.1. Nasjonale mål

Nasjonal politikk for kulturminne og –miljø høyrer til under miljøvernpolitikken, og nasjonale miljømål kjem årleg i Proposisjon til Stortinget 1 S frå Klima- og miljødepartementet. Samtlege mål, med indikatorar og status for dei ulike resultatområda (herunder «*Verdifulle kulturminne og kulturlandskap*») finn ein på www.miljostatus.no.

Innan 2020 skal ei rekkje nasjonale mål nåast:

- Oversikter over verneverdige kulturminne og –miljø i kommunane skal på plass og gje grunnlag for å prioritera utval
- Tapet av verneverdige kulturminne og –miljø skal minimerast
- Prioriterte utval av automatisk freda og andre arkeologiske kulturminne, samt freda bygningar, anlegg og fartøy skal ha eit ordinært vedlikehaldsnivå
- Representative utval kulturminne og –miljø skal vera vedtaksfreda innan den tid.

I tillegg dekkjer dei nasjonale målsettingane kulturlandskapet med artsmangfald:

- Mangfaldet av naturtypar i kulturlandskapet skal takast vare på eller verte gjenoppretta, og eit representativt utval skal verte verna.
- Artsmangfaldet i kulturlandskapet skal oppretthaldast og skjermast frå framanda organismar som kan påføra naturmangfaldet skade.

I Norsk rødliste for naturtyper (2011) er kystlyngheia - ein av dei tre trua naturtypene i kulturlandskapet i Norge – sterkt trua. I 2015 fekk kystlynghei status som *utvald naturtype*¹, og det vart utarbeida ein nasjonal handlingsplan. Statusen gir ikkje vern, men sender eit signal til forvaltninga i kommunane om å ta ekstra omsyn til naturtypen. I Fedje kommune er kystlyngheia ein viktig og utbreidd naturtype, men den er trua av mellom anna attgroing.

¹ Sjå <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/kystlynghei-har-blitt-utvald-naturtype/id2410254/>

2.2. Regionale mål

Regional kulturplan for Hordaland 2015-2025 (med namnet «Premiss: Kultur») erstatta nyleg fylkesdelplan for kulturminne 1998-2010 og andre delplanar, og dekkjer heile breidda i kultur- og idrettsfeltet. Måla for kulturminnefeltet er mellom anna å:

- styrka dokumentasjon og forvaltning av kulturminne og –miljø
- framheva kulturminne og kulturlandskap som ressursar for kunnskap, opplevingar og bruk
- setja eit særleg fokus på kulturminnekategorier kor Hordaland peikar seg ut, mellom anna *kystkulturen*, (med handelsstader, sjøbruksmiljø, kystgardar, naust m.m.), *fartøy*, *spor av industrihistoria*, *krigsminne* og *kulturminne frå etterkrigstida*.

2.3. Lokale mål

I Fedje kommune eksisterer det ikkje per no ein definert kulturminnepolitikk. Dette er ikkje heilt unaturleg, sidan det aldri tidlegare har vore gjennomført eit tilsvarande planarbeid som kulturminneplanen. I gjeldande kommuneplan er det nemnt tre tiltak/mål, men desse gjeld konkrete problemstillingar og er ikkje av strategisk eller overordna karakter. Eitt viktig føremål for kulturminneplanen vil vera å gje politikarane eit grunnlag for å forma heilskaplege og langsiktige målsettingar for kulturminnearbeidet. Arbeidsgruppa vil kunne utforma framlegg til lokale målsettingar.

3. Fedje gjennom tidene – ei historisk skildring

3.1. Den eldste historia

For om lag 13.000 år sia forsvant innlandsisen sakte og Fedje kom til syne. Dei neste 9000 åra varierte havnivået stort. Landheving, som følgje av at isbreane smelta vekk, «kappa» mot havnivåstiginga som den same issmeltinga forårsaka. Somme tider steig landet kjappast, andre tider havet. For om lag 4.000 år sidan var havnivået ved Fedje 4,5 meter over dagens dagens nivå.

Vegetasjonen har endra seg mykje dei siste 8000 åra. Den har gått frå open lauvskog til lynghei. Fram til for 4.000 år sidan vart det meir skog, buskar, urter og lyng. Så starta steinaldermenneska med å rydda vekk vegetasjon for å skapa nytt beiteland til dyra sine. Frå 4000 til 2000 år sidan vart det gradvis mindre og mindre skog, og Fedje vart omdanna til eit ope lyngheilandskap.

Forekomst av trekolstøv i sedimantlaga på botnen av tjern viser at det har budd folk på Fedje lenge. Dei gode hamnetilhøva er ei av forklaringane på dette. Fedje var nok eit gunstig område å setje dyr på beite allereie i yngre steinalder. Rovdyr var det lite av og dyra kunne ikkje røma. Det milde klimaet gjorde det mogeleg for dyr å klare seg sjølve på lyngbeitet gjennom vinteren. Eit slikt husdyrhald er lite arbeidskrevjande og kan godt kombinerast med fiske og fangst.

Steinaldermenneska si skogrydding starta utviklinga av myrlandskapet på Fedje. Det er spesielt at myrlandskapet kom så tidleg som i yngre steinalder. Andre stader på Vestlandet kom denne skogryddinga først eit par tusen år seinare.

3.2. Frå middelalder til industrialderen

I skriftlege kjelder vert Fedje først nemnd i eit brev frå 1405. Abbeden av Munkeliv kloster kunngjer at garden «Husa» på Fedje vert bortbygsla. Klosteret hadde fått «Husa» i gåve frå ein mann som

heitte Tore. Seinare, i 1427 og 1463, vert «Husa nemnd i to jordebøker frå Munkeliv. Munkeliv eig Husa fram til 1661.

«Kopper» er oppført som ein del av Apostelgodset i ei jordebok frå 1624-26. I skattematrikkelen av 1647 er det opplysningar om eigedomstilhøve for resten av Fedje: staten, det vil seie kongen, er oppført som eigar. Eigartilhøva endra seg mange gongar etter dette.

Det første nokolunde sikre overslaget over folketalet på Fedje kan me få frå manntal som vart tekne opp omkring 1664-1666. Det syntte eit folketal på 113 personar. Frå 1666 til 1801er det få haldepunkt. Det var eit nytt manntal i 1701 som seier at det var 107 personar her. I 1769 kom det første fullstendige folketeljinga i Noreg. Då var talet 163. Den neste kom i 1801 med eit folketal på 131. Sidan er det folketeljing med om lag ti års melomrom. I perioden frå 1801 til 1930 auka folketalet frå 131 til 815 personar, altså over ei seksdobling.

Folketalsutviklinga har nok endra seg i takt med næringsutviklinga. Fiskeri og havbruk har vore svært viktig som næringsveg på Fedje. Kombinasjonen med fiske og jordbruk, den såkalla fiskarbonden, var nok dominerande lenge. Mot slutten av 1800-talet skjedde det ei spesialisering. Stadig fleire fekk fiske som eineyrke. Andre maritime yrke var òg viktige som los, fyrteneste og sjøfart.

Dei vanlege båttypene på 1800-talet var færingar, seksæringar og åttringar; båtar med fire, seks eller åtte årar. Dette var båttypar som også kunne ha segl. Slike båtar var brukt til heimefiske og ute på ope hav. Fiskarane var avhengige av å vera så nær felta som mogeleg, og Fedje sin føremon var geografisk plassering. Det var gode hamner i dei mange vågane her ute.

Fisket stilte store krav til godt utstyr. Den vanlegaste fiskereiskapen var snøre, stong, lune og ulike typar fiskegarn. Dei fleste gardsbruk eigde bolkar i større nøter. Desse nøtene byrja verte vanlege utover på 1800-talet. Kvar partseigar måtte sjå etter og bøta sin bolk. For dei som dreiv ferskfiskeleveranse og hummareksport var også fiskeruser og hummarteiner utstyr som trong godt og regelmessig vedlikehald.

Fedje er det fiskeveret som til alle tider har hatt mest fisk i Hordaland. Øya ligg midt i gode farvatn for sildeinnsiget. Det gode fisket har vore ei av årsakene til at folketalet auka heilt fram til omkring 1950. Folketalssvingingane på 1600 og 1700-talet endra seg i takt med svingingane i vårsildfisket. Fedje var fiskeveret for heile Lindås prestegjeld. Folk frå innbygdene kom ut hit for å vera med på fisket.

Kring 1850 var det enno garden eller plassen som gav maten i det daglege hushaldet, saman med heimefisket. Gardsarbeidet og heimestellet var kvinnfolkarbeid, mennene tok seg av fisket og det som høyrde til sjøbruket. Garn og not vart laga heime, kvinnene spann og mennene batt. Dei kjøpte og hamp og laga tau sjølve.

Då vårsilda vart borte kring 1870 fekk heimefisket meir å seia. Marknaden i Bergen gjorde dette fisket meir lønsamt. Hummarfisket i mai og juni var viktig på Fedje. Hummaren vart fanga i treteiner og eksportert til England. Både sildefisket, heimefisket og hummarfisket skapte inntekter som gjorde at overgangen frå naturalhushaldet, der folk bytte vare mot vare, til pengehushaldet, med kjøp av varer og tenester, kom tidlegare i kystbygdene enn i innlandet.

I 1875 vart Fedje seld til Fedje Torvkompani for 14000 spesidaler. På Stormark byrja kompaniet å ta torv. Ved den vesle hamna vart det bygd eit stort lagerhus og det gjekk skinneganger frå dette og opp til torvmyrane. Banevegen på notidas Fedje har sitt namn frå denne «torvjernbana». Det vart ikkje så stor sus over drifta og det var fleire eigarskifte. Drifta vart lagt ned i 1903, men vart tatt opp att og det var stordrift under første verdskrigen. Omkring 1920 var det slutt på den industrielle torvdrifta.

3.3. Fiske og fangst på 1900-talet

Frå tidleg på 1900-talet gjennomgjekk fiskeflåten ei endring: motoriserte farty. Den første motorskøyta kom til Fedje i 1903. I 1915 var det 12 motoriserte skøyter, men talet auka til heile 53 i 1922. Båtane vart meir sjødyktige og kunne nå fiskefelt utanfor rekkevidda til dei opne båtane. Med dei nye båtane kunne ein reisa frå det eine fiskefeltet til det neste. No vart fisket i større grad eit heilårsyrke. På denne tida var Fedje på sitt mest folkerike, med ein topp på 943 innbyggjarar i 1950.

I følgje gards- og ættesoga «Fedje og folket» starta fiskarane på Fedje med kvalfangst i 1937 etter å ha verte inspirert av austlendingar. Fram til 1950 var fangstfeltet ved Fedje og på vestlandskysten, men frå den tid måtte kvalfangarane heilt til Vesterhavssjøane og Barentshavet for å få god fangst. Kvalsesongen tok til i midten av mai og varte til slutten av juli. Fangsten var regulert av kvotar og konsesjon. På det meste var det sju kvalbåtar på Fedje, og mellom 30 og 40 menneskje hadde det som leveveg.

Frå 1950 var det fiske etter makrellstørje utanfor Fedje. Småkvalfangarane tok og ein del brugde. Størjefisket gjekk føre seg frå juli til oktober. Størja vart fanga med snurpenot. Dette fisket gav god fangst i mange år. På grunn av overfiske i Noreg og andre land vart fangstane mindre utover 1970-talet, og størja vart etter kvart utryddingstrua.

Hamnetilhøva på Fedje har vore sentrale for eit livskraftig lokalsamfunn. Kyrkjevågen og Rognsvågen er dei beste hamnebassenga på øya. Her har næringsverksemdene i stor grad vore plassert. Som i mange utkantsamfunn er saga om livet og busetnaden først og fremst ei søge om arbeidet og næringsvegane, og her har Fedje opplevd store svingingar.

3.4. Den andre verdskrigen

Områda i Vinappen vart kraftig utbygde under den andre verdskrigen, då tyskarane etablerte ein base her. Det vart bygd veg hit. Eit radartårn på 40 meter vart reist der huset til los Martin Karlsen sto. Den same Karlsen hadde nokre år tidlegare (i 1934) vore los for krigsskipet Deutschland då rikskansler Adolf Hitler vitja Noreg og Sognefjorden på sitt første utanlandsbesøk. Den tyske radaren på Fedje hjalp tyske fly til å finna vegen til Herdla flyplass på Askøy.

Forsvarsanlegga som tyskarane bygde er avgrensa til nordre og søre Vinappen og Hesthaugen. I tillegg er det eit mindre anlegg i Toskarhaugen. Avdelingane hadde kvar sine anlegg, med administrasjonskontor, matsal og bustadbrakker. I tillegg var det ei sjukestove og ei badstove. Dei bygde vegar, damanlegg, skytebane, og ein jernbane som frakta stein opp til den staden der radartårnet vart reist. På det meste var kring 400 tyskarar stasjonert på Fedje.

Det er framleis mange krigsminne att frå Forsvarsanlegget på Fedje. På tuftene til radartårnet vart det bygd losstasjon og seinare Trafikksentralen. Spisebrakka i Hesthaugen vert nytta som

ungdomshus, og andre bustadhus i området er også gamle tyskerbrakkar – nokre meir oppbygd enn andre

3.5. Etterkrigstida og slutten på industriepoken

Etterkrigstida på Fedje er prega av industrihistoria. I Rognsvågen etablerte Feie Tranfabrikk A/S seg med ein kvalstasjon, og tok imot spekk og bein av vågequal, samt brugdelever. Verksemda stansa i 1960-åra grunna råstoffmangel. I 1968 tok S/L Hordafisk til med produksjon av formjøl og fiskeolje. Storfor A/S tok over drifta i 1987, med fôr til oppdrettsanlegg og husdyr som hovudprodukt. Drifta tok slutt i byrjinga av 1990-åra.

Etter påtrykk av kommunen etablerte Chr. Bjelland A/S hermetikkfabrikk på Fedje i 1953. Sardinfabrikken vart raskt den største arbeidsplassen på øya og sysselsette mange kvinner. Fedje fryseri A/S starta opp i 1961. Dette var ein «servicestasjon» for fiskarane på Fedje, med mottaksanlegg for fisk. Etter kvart vart dette anlegget eit viktig slakte- og pakkeanlegg for oppdrettsnæringa. Fedje Havprodukter vart oppretta i 1987, men slo seg etter kvart saman med fryseriet under paraplyen Feie Røykeri. I 1995 vart dei siste King Oscar-sardinane lagt i boks på Bjelland-fabrikken. Etter kvart (i 1997) overtok Havstad Tinn lokalane. Tinnstøyperiet hadde flytta produksjonen sin for å auka produksjonskapasiteten, men i 2007 måtte dei leggja inn årane. Året etter (31. august 2008) brann bygget til Feie Røykeri og skadane vart omfattande. Drifta kom aldri i gang igjen, og med det var det slutt på den industrielle fiskeforedlinga på Fedje.

I dag er det berre ein industriverksemd attende på Fedje. Fedje mekaniske industrier har sidan starten i 1980 overlevd svingingar i marknaden og er framleis ein hjørnesteinsbedrift. Dei overtok då etter vart bedrifta Kleppe Stål A/S (etablert i 1971), som gjekk konkurs som følgje av konjunktursvingingar i bransjen. Kleppe Stål bygde sine lokale i Rognsvågen. I byrjinga var det berre eit par mann som var tilsett, men talet auka utover syttitalet. I dag arbeider det 16 personar på Fedje mekaniske industrier.

4. Status for kjende kulturminne og –miljø

4.1. Hellisøy Fyr

Hellisøy Fyr vart tend den 15.oktober 1855. Det vart elektrifisert i 1954 med straum frå land. Praksisen med familiebusad forsvann i 1959, men fyret var bemanna fram til 1993 (?). Det er mogeleg å tinge overnatting i fyrvaktarbustaden for interesserte.

Historia

Fyrkommisjonen av 1851 kom etter ei synfaring til at Hellisøy var ein eigna stad til å setje opp eit innsegling- og kystfyr. Anlegget på Hellisøy vart ikkje teke opp på det vanlege budsjett i terminen 1851/54. Det vart gjort ei løyving av Stortinget etter eit forslag sett fram av tre stortingsrepresentantar.

Eit overslag som omfatta eit høgt støypejarnstårn, og andre bygningar, vart sett til ein pris på 25035 spesiedalar. Begge Hellisøyane, eit jordstykkje og rett til torvskjær på Fedje vart kjøpt for 255 spesiedalar etter at overtakst var gjeve.

Støypejarnstårnet vart levert frå ulike verksemdar. Den nederste delen av støypejarnstårnet var levert frå Bærums Verk, og den øvre delen frå Horten Mekaniske Verkstad. Dette var det andre tårnet i Noreg av denne typen. Tårnet er forta med murstein og dei to første etasjene er, med unntak av trappeoppgangen, fylt med gråstein. Frå tredje etasje er veggane 2,5 meter tjukke, gradvis avtakende til enkel mursteinsbreidde i toppetasjen. Det er delvis fylt med gråstein mellom jarn og murvegg. Tårnsokkelen er av granitt, 12 tommer høg.

Tårnet er sett opp av ein toms jarnplater bolta saman med flenser som er seks tommer lange. Om lag 35000 murstein er nytta til dei innvendige murane og 30 kubikkmeter gråstein til innvendig fylling. Lyktheus til eit 2.ordens fyrapparat vart levert frå Nes Jernverk. Eit gammalt fyrapparat frå Lista fyr vart installert her.

Fyrforvaltarbustaden skulle ha plass til fleire og var på 10 X 15 meter. Forvaltaren skulle huse ein fyrassistent og ein fyrkarl. Uthuset var på 10 X 7,3 meter. I tillegg var det eit torvhus og to naust, det eine over sundet på Fedjelandet. Ved båthuset på Hellisøy vart det ført opp ei landingskai med svingkran.

Det skal ha vore opptil 95 mann i arbeid på fyret og dei øvrige anlegg.

Vernevedtaket (utdrag av vedtaket frå 2000)

«Hellisøy fyrstasjon – Gnr. 173.1 (Staten v/ Kysdirektoratet) – Fedje kommune

VEDTAK OM FREDING MED HJEMMEL I LOV OM KULTURMINNER §§ 15 OG 19, JFR. §22

Med hjemmel i lov om kulturminner av 9.juni 1978 nr. 50 §§ 15 og 19, §22, fatter herved Riksantikvaren vedtak om freding av Hellisøy fyrstasjon, gnr. 173 bnr. 1.

Myndighet til å fatte vedtak om freding er delegert frå Miljøverndepartementet til Riksantikvaren ved departementets vedtak av 30.juni 1989 med endringer fastsatt 23. desember 1992

Omfanget av fredningen

Fredningsvedtaket omfatter fyrtårn, fyrvokterbolig og øvrige bygninger på fyrstasjonen i henhold til lov om kulturminner § 15:

- 1. Fyrtårn*
- 2. Fyrvokterbolig*
- 3. Maskinhus*
- 4. Naust*

Tallene refererer seg til vedlagt kart fra «Norges fyr» (Bjørkhaug, Poulsson – Oslo 1986)

Fredningen gjelder fyrtårnets eksteriør og interiør, og fyrvokterboligen og de øvrige bygningenes eksteriør samt interiør med hensyn til opprinnelig hovedstruktur/romfordeling.

Fredningsvedtaket omfatter videre et område rundt fyrstasjonen i henhold til lov om kulturminner § 19. Fredningsområdet omfatter hele øya fyrstasjonen ligger på, del av eiendommen gnr. 173 bnr. 1 (Staten v/Kysdirektoratet).

Formålet med fredningen

Formålet med fredningen av Hellisøy fyrstasjon er å bevare et kulturhistorisk og arkitektonisk verdifullt bygningsanlegg tilknyttet sjøfart, fyrvesen og kystkultur med fyrtårn, fyrvokterbolig og øvrige bygninger på fyrstasjon og området rundt fyrstasjonen.»

Status

Fedje kommune leiger Hellisøy Fyrstasjon av Kystverket. Leigeavtalen gjeld for ti år og er sist undertekna i 2013. Avtalen gjeld fyrmesterbustad, maskinhus (tre rom og loft), uthus, naust og Kystverkets grunn.

Underetasjen i fyrmesterbustaden er ikkje i bruk og har eit potensial for utvikling. Det same gjeld dei tre romma og loftet i maskinhuset.

I punkt fem av leigeavtalen mellom Fedje kommune og Kystverket (sjå under) står det ein del om kva som er forventa av leietakar. Særleg interessant er punkta som gjeld leietakar si plikt til å vidareutvikle ålmenta sin tilgang til fyreigedomen og leietakar si plikt til å informera Kystverket om planar for utvikling og bruk av leieobjektet. Her er spørsmålet om sjølve fyrtårnet, og eventuell bruk av dette til konsertar, utstillingar og liknande interessant. Dette har vore eit tema for drøftingar mellom Kystverket og Fedje kommune.

5 LEIEFORHOLDETS FORMÅL OG FORUTSETNINGER

Leieforholdet inngås med følgende formål og under følgende forutsetninger:

- Uavhengig av om eiendommen er helt eller delvis fredet, skal eiendommen bevares og sikres som kulturminne, og eiendommens egenart skal bevares.
- Leietaker skal ivareta og vidareutvikle allmennhetens adgang til fyreigedomen. Leietakers aktivitet på stedet må tilpasses allmennhetens interesser slik at den ikke kommer i konflikt med disse interessene.
- Leietaker forplikter seg til å holde utleier løpende orientert om planene for utviklingen og bruken av leieobjektet.
- Utleier vil bidra med rådgivning ved videre vedlikehold og istandsetting av leieobjektet. Utleier vil løpende vurdere mulighetene for å bidra til vedlikehold og/eller oppgradering av leieobjektet ut fra de til enhver tid gitte budsjettammer.
- Leietaker må ikke bruke, eller tillate at andre bruker, leieobjektet til bolig.
- Leietaker forplikter seg til å legge særlig vekt på miljøvern i forhold til bruk og vedlikehold av leieobjektet.

Det skal av leietakar (Fedje kommune) utarbeidast eit årleg arbeidsprogram for utbetringar og nødvendig vedlikehaldsarbeid av den aktuelle bygningsmassen.

4.2. Kræmmerholmen

Kræmmerholmen er eit landemerke på Fedje. Kjend for dei fleste innbyggjarane som bygg og restaurant fram til 2004 (?) Opphavleg var bygget ein gjestgjevarstad og kan sporast i kjelder attende til 1658.

Historia

Segna fortel at husa vart bygde av ein handelsmann som takk for at han berga livet etter eit forlis. Med dei nye byprivilegia for Bergen, som kom i 1702, vart Kræmmerholmen ein av dei privilegerte

handelsstadene ute i distriktet. Væreigaren midt på 1700-talet heitte Jockum Dankertsen, men i 1799 vart Kræmmerholmen seld til kjøpmannen Christopher Kahrs. Med på kjøpet fekk han heile Fedje. Etter handelsskatten å døma var Kræmmerholmen blant dei verksemdar i Nordhordland som hadde høgast omsetnad. Seinare skifta handelsstaden eigarar fleire gonger. I 1890 vart Kræmmerholmen som handelsstad lagt ned.

Våningshuset vart nytta som bustad fram til 1969. I 1971 vart huset vøla i tråd med verneplan for dei gamle handels- og gjestgjevarstadane. I 1977 overtok Fortidsminneforeningen eigedomen på grunn av vanskelege eigartilhøve, og etter dugnadsinnsats og diskusjonar om framtidig drift vart staden overdregen til Fedje kommune. Det vart skipa eit aksjeselskap og gjestgjevarstaden Kræmmerholmen vart opna i 1991.

Vern

Reguleringsplan for Kræmmerholmen vart vedteken i Fedje kommunestyre 29.03.90 (SAK 16/90). Vedtaket er omfattande og tek omsyn til område for bustadbygging, industri, gjestgjevarverksemd, naust, bensinstasjon, trafikk og friområde.

I «Område for gjestgjevarverksemd», punkt 2.4.4 står det følgjande: «Noverande bygg i GJESTGJEVARVERKSEMD 1 er verneverdige. Tiltak med desse bygga og i dette området kan gjennomførast først etter samråd med fylkeskonservatoren.»

Status

Etter vedtak i Fedje kommunestyre 007/03 vart Fedje kommune sine aksjar i Kræmmerholmen innløyst av Hans Krossøy.

Kræmmerholmen har eit stort potensiale som historiske bygg.

4.3. Krigsminne i Vinappen

Teksten under er henta frå «Krigsår i kystbygder (1995)» og den er skriven av Karl Storhaug.

Festninga Fedje

Fedje var nok utpeika til festningsverk på førehand, og den tyske krigsmakta hadde sikkert planane for Fedje klare før dei inntok landet. Eg går ut frå at hovedføremålet med kanonene på Fedje var å verna innseglinga til Bergen frå nord, men elles skulle det vel vera ein vanleg kystfestning.

Så det gjekk ikkje lang tid før dei sette igang med utbygginga si i området Hesthaugen/Vinappen. Det var ikkje så mykje arbeid å få i dei dagar, og dei som dreiv som entreprenørar måtte ta arbeid der arbeidet var. Så dermed kom her arbeidsfolk frå fleire kantar av landet for å jobba på dei tyske anlegga. Sjølv sagt var der også nokre frå Fedje som fekk seg arbeid på anlegga, men dette vart ikkje like godt likt av alle. Arbeidsfolka fekk ikkje bu på anlegget. Dei tilreisande budde ombord i ein losjibåt, eller leigde seg hus hos private. Dei fekk passèrsetlar som måtte visast ved all passering av porten, og dei vart passa vel på så lenge dei var innanfor portane.

No vart Fedje på mange måtar endra. Frakteskuter kom med sand, sement, armeringsjern, murstein, trematerialar og alle former for krigsmateriell. Lastebilar køyrde varene frå kaiane til Hesthaugen, og dette var dei første bilane som sette sine hjul på Fedje.

Der vart bygt veg frå Kahrsneset til området, og frå sør til nord innanfor området. Der vart sett opp svære piggrådgjerder rundt det heile, både på landsida og på sjøsida. To store kanoner vart montert, i tillegg ein del mindre luftvernkanoner og maskingevær-stillingar. Radaranlegga var enorme, m.a. eit 40 m høgt tårn med roterande venger. Trafikksentralen på Fedje ligg i dag på fundamentet til dette radartårnet. I tillegg til ammunisjons-bunkarar o.l. vart der sett opp nærare 30 brakker. Mange av dei var sjølv sagt til mannskaps-forlegninga, men der var sjukestove, kjøkken/matsal, kino, garasjar, lagerbygningar og mykje meir. Der var og dieselaggregat for elektrisk kraft, og der var eit lite vassverk.

På neste side er det eit oversyn over krigsminna i Vinappen laga av Dag Bjørnar Mjelde. På grunn av storleiken er bilete på høgkant.

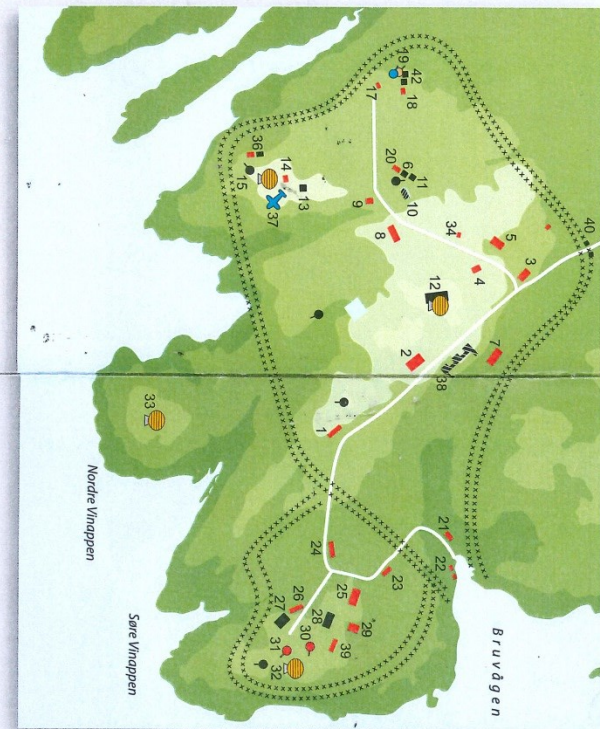
TEGNFORKLARING:

1. Ammunisjonsbrakke
2. Brakke for LW personell
3. Lazarett / Radiostasjon
4. Garage for 2 kjøretøyer
5. Brakke LW for offiserer
6. Bunker
7. Brakke LW
8. Spisebrakke
9. Offiserbrakke LW
10. Tunnel for ammunisjon
11. Ammunisjonsbunker
12. Radar Wassermann-5
13. Bunker
14. Brakke
15. Radar Freya
16. Feltkanon 7,5 cm
17. Okkupert norsk hus
18. Brakke
19. Kanonstillinger 88mm FLAK LW og 7,5cm artillerikanon
20. Brakke

FEDJE
Krigsminne

xxx Pigtrådspære med minnefelt

FEDJE KRIGSMINNE

21. Brakke
22. Kai med naust
23. Brakke
24. Mannskapsbrakke
25. Brakke
26. Brakke
27. Ammunisjonsbunker
28. Ammunisjonsbunker
29. Maskinhus
30. 88mm MarneFLAK
31. 88mm MarneFLAK
32. Radar WR
33. Radar WR
34. Hestestall
35. Tunnel for operasjonssentral
36. Bunker med brakke
37. Flyvarslingspost
38. Tunnelanlegg
39. Brakke
40. Portvakt
41. Krigsmnesmerke ved Fedje kirke
42. 2 x Bunker
43. Luftvernkanon 88 mm, Marine
44. Luftvernkanon 88 mm, Luftvåpen
45. Landvernkanon 75 mm Marine
46. Luftvernkanon 20 mm, Marine og LW
47. Flymødested
48. Tunnel

4.4. Kulturminne på Fedje registrert i «Askeladden»

Askeladden er den offisielle databasen til Riksantikvaren for freda norske kulturminne og kulturmiljø. Databasen nyttast av forvaltning og forskarar som redigerer eksisterande og legg til nyregistrerte kulturminne. I databasen finn ein informasjon om kulturminne og –miljø som er freda etter kulturminnelova, verna etter plan- og bygningslova eller vurdert som verneverdige av fagpersonar. Arkeologiske kulturminne med ulik status er innlemma i databasen. Ein finn kulturminne som er automatisk freda, utan avklart vernestatus, vedtaksfreda (kulturminne frå nyare tid - etter reformasjonen i 1537), midlertidig freda, verna etter plan- og bygningslova eller sett på som verneverdige.

Askeladden er kopla til matrikkelen (Noregs offisielle eigedomsregister) og kulturminne registrert i Askeladden skal difor vera kjend ved utarbeiding av arealplanar. Dei av desse kulturminna som har fått ein avklart frednings- eller vernestatus har difor allereie eit etablert vern. Etter kulturminnelova §6 skal det etablerast sikringssonar rundt alle automatisk freda kulturminne.

På dei følgjande sidene vert funn på Fedje registert i Askeladden.no presentert. Dei ulike funna er gjort til svært forskjellige tider og har ulik status med omsyn til vern. Hellisøy Fyr er registrert i Askeladden, men vert ikkje handsama her, då den er handsama før.

Fedje kyrkjestad

Opplysningar:

GBNR: 168/370

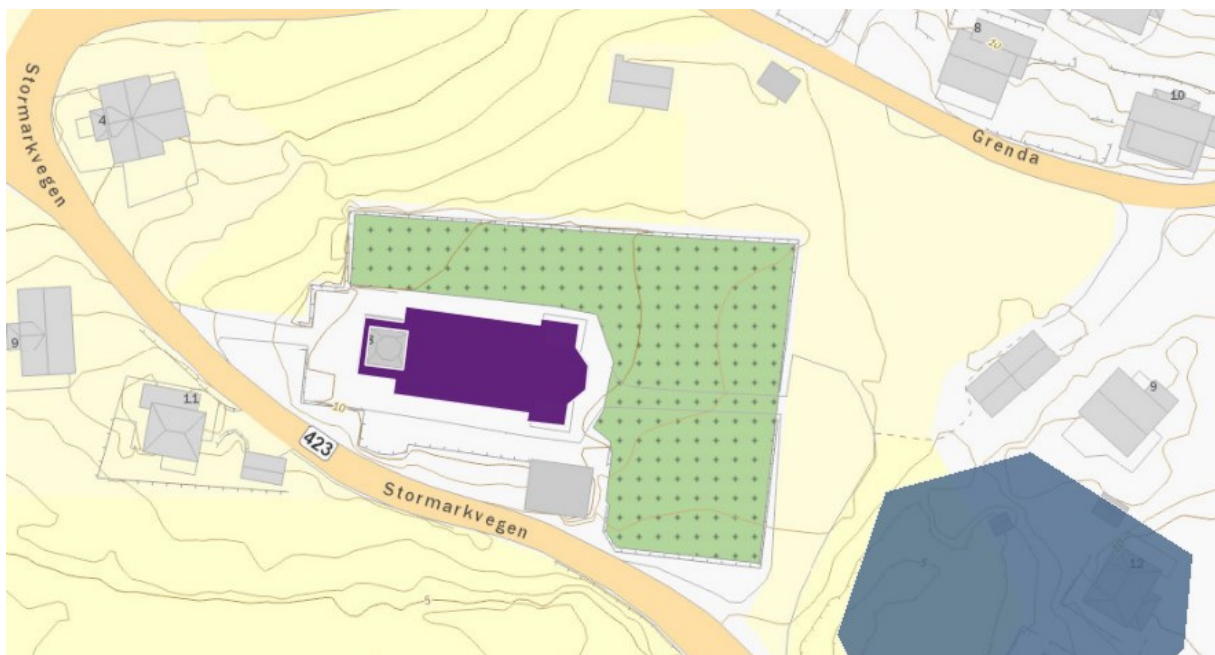
LokalitetID: 84120

Kategori: Kyrkjestad

Art: Kyrkjestad

Høgaste vernetype: Uavklart

Områdefreding etter §19: Nei

Vurdering:

Vanskeleg å gjere så mykje sidan det står eit kyrkjebygg der. Det er kanskje mogeleg å skaffe opplysningar om dei kyrkjebygga som har stått der tidlegare for arkivering.

Gravfelt ved kyrkja

Opplysningar:

GBNR: 168/2, 168/18, 168/46

LokalitetID: 111944

Kategori: Arkeologisk minne

Art: Gravfelt

Opphavleg funksjon: Gravminne

Høgaste vernetype: Automatisk freding er fjerna

Områdefreding etter § 19: Nei

Beskrivelse: Vibe nemner at det var eit gravfelt ved Fedje kyrkje i 1881, men han visste ikkje om det framleis fanst. Kjelda det er vist til er Johan Vibe: Topografisk-historisk-statistisk beskrivelse over Søndre Bergenhus Amt. Norges Land og Folk XII. Kristiania 1896

Vurdering: Kjelda er høgst usikker, og svært gamal (1896). Det hadde vore interessant å finne ut meir om dette, men det er usikkert om det eksisterer fleire kjelder til opplysningar.

Steinalderfunn i Sildevågen

Opplysningar:

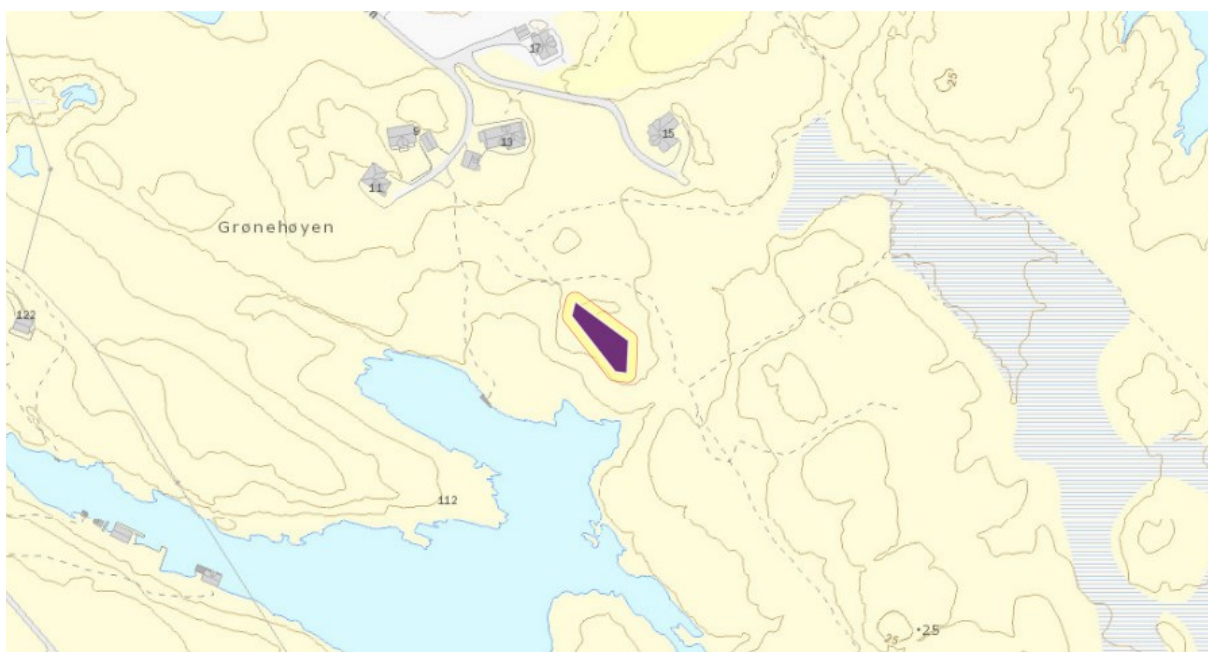
GBNR: 168/30

LokalitetID: 97125 Fedje - Lok. 1, Sildevågen

Kategori: Arkeologisk minne

Art: Busetnad – aktivitetsområde
Opphavleg funksjon: Bustad, busetnad
Høgaste vernetype: Automatisk freda
Lovgrunnlag: Kulturminnelova av 1978
Paragraf 4 (Automatisk freding)
Eldste vernedato: 20.05.1971
Områdefreding etter § 19: Nei

Beskrivelse: Funnene er overflateplukk på noen vegetasjonsfrie områder på og ved en sauesti.
Prøvestikk utenom var funntomme. Funnområdet er ca. 45 m langt langs stien NV-SØ og 5-10 m bredt. Ikke spor av kull på stedet, men flintmengden tyder på boplass. Funnet er gjort av Kristian Jansen den 20.05.1971

Vurdering:

Det er gjort funn og det kan være interessant å gjere ytterlegare utgravingar. Området er regulert til () i kommuneplanen.

Funn ved Storevatnet

Opplysningar:

GBNR: 172/16

LokalitetID: 111941

Kategori: Arkeologisk minne

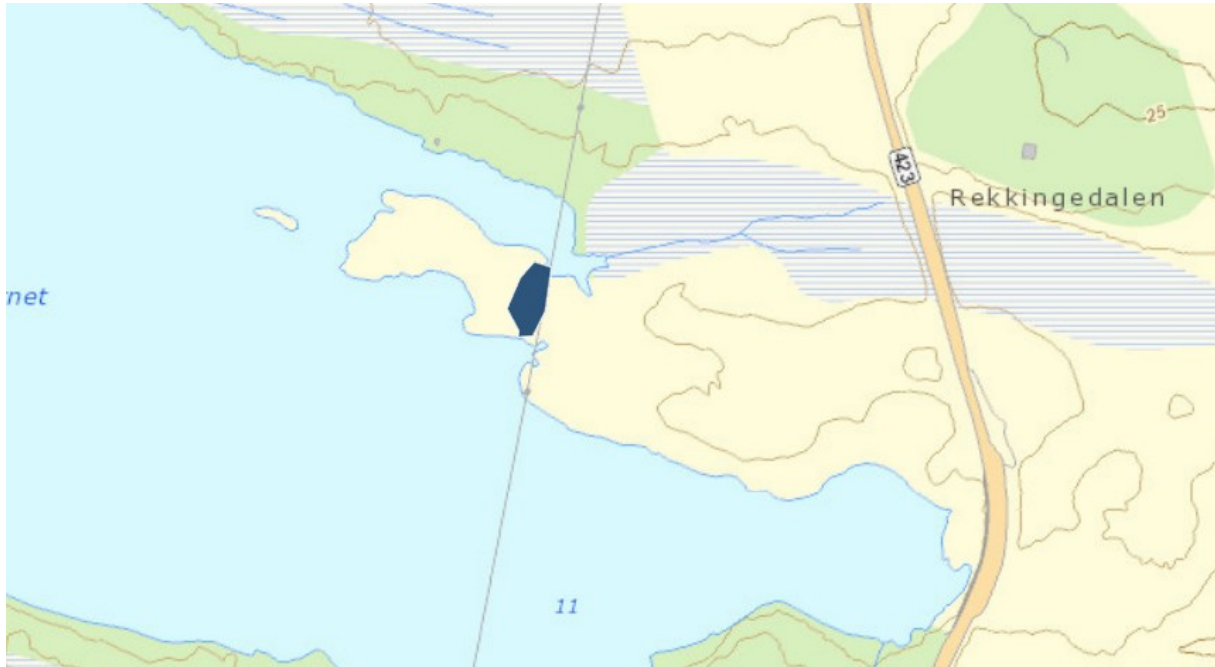
Art: Funnstad

Høgaste vernetype: Uavklart

Områdefreding etter § 19: Nei

Funn registrert av Per Fett 09.11.1965

Beskrivelse: Ei rad med eikestokkar som stod ned i jorda tvers over eit nes mot NA i Storavatnet. Dei stod 60-70 m frå pynten. Dei var kveste i eine enden og var firkanta. Samstundes vart det funne eit oksehorn med to hol i den tjukke enden, liksom til handtak.

Vurdering: Dette er eit funn av fysisk kulturminne gjort i 1965. Det er interessant å gjere arkeologiske utgravingar for å finne ut meir om kva dette er. Det bør og gjerast nye vurderingar av fagfolk for å finne ut i kva stand funnstad og funna er i no.

Funn ved Fagervollen/Brørevatna

Opplysningar:

GBNR: 170/2, 172/66, 172/71

LokalitetID: 111942

Kategori: Arkeologisk minne

Art: Gravfelt

Opphavleg funksjon: Gravminne

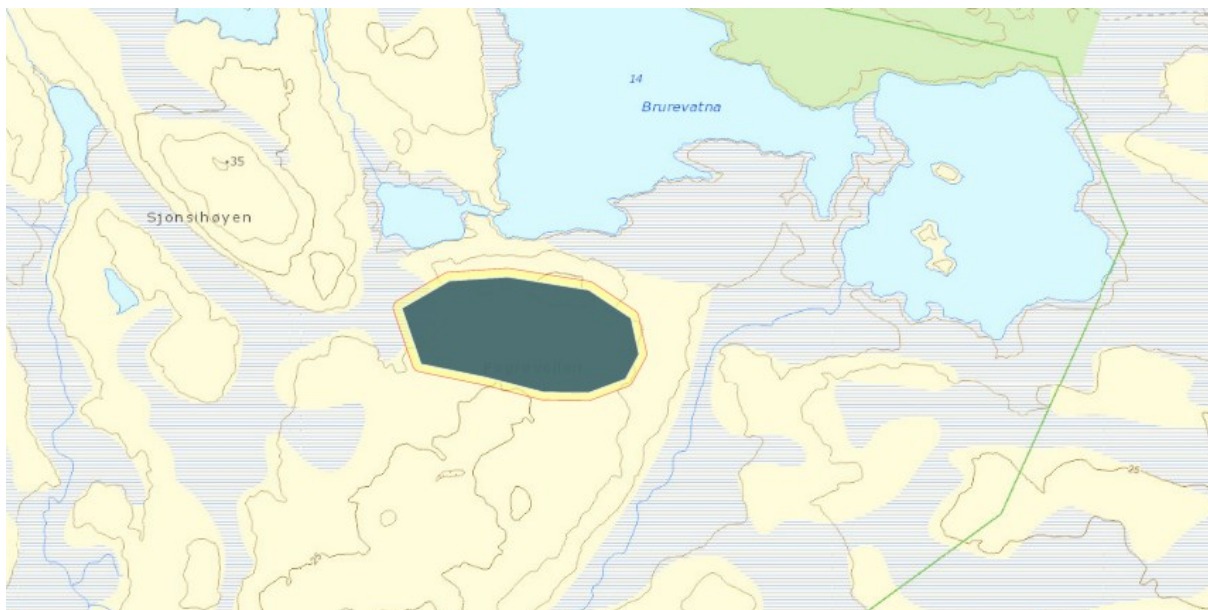
Høgaste vernetype: Automatisk freda

Lovgrunnlag: Kulturminneloven av 1978, §4 (Automatisk freding)

Områdefreding etter § 19: Nei

Funn registrert av Per Fett 09.11.1965 (Bergen Museum)

Beskrivelse: Haugar. 3-4 stk. på Fagervollen 40-50 m S for sydspissen på Vestre Brurevatnet. På eit område 40 x 70 m ligg haugane. Dei synest vera laga av stein og dekt med torv. Oppå jorda er det mengdevis av rare firkanta tuer som minner om overgrodd torv (?).

Vurdering: Funnet er registrert i 1965. Sidan det er lenge sidan er det ønskeleg å få funnstaden vurdert på nytt av arkeologar og sett om det kan vere interessant å gjere ytterlegare undersøkingar.

Skipsvrak utanfor Fedje

Åtte av i alt 14 kulturminne som er registrert i Askeladden er skipsfunn. Fem av desse er automatisk freda, det vil seie at dei er eldre enn hundre år. Dette gjeld følgjande skip:

- Dampskipet Kvalen (1882), forliste 6. januar 1910 utanfor Rognsneset
- Motorskonnerten Dysart grunnstøtte på Rognsneset 16. desember 1917
- D/S Norway (1910) vart i 1917 torpedert og sank aust for Holmengrå.
- Lasteskipet Flekkefjord, forliste 20. september 1928 øst for Holmengrå
- Fiskedampskipet Ulfstein, forliste 9. desember 1932 vest for Holmengrå

Dei tre skipsfunna som ikkje er freda er Nordnes, som kolliderte (med «Finnmarken») og sank på Fedjefjorden 27. desember 1932, Fønix, som grunnstøtte og sank 9. februar 1939 like ved Hovden og U-864 som vart torpedert av ein britisk ubåt seks år seinare på same dag. I tillegg ligg det ein annan tysk ubåt (U-486) like utanfor kommunegrensa mot Øygarden. Den vart seinka 12. april 1945 av ein britisk torpedo i Fedjeosen. 48 mann ombord omkom.

Vurdering: Me ser det i utgangspunktet ikkje som føremålstenleg å utføra undersøkingar av skipsvraka. Dei har ein historie og fortelja, men mykje finst nok dokumentert i skriftlege kjelder. Fleire av desse er også skipsgravar, som ein skal vera varsam med å tukla med.

4.5. Kystlyngheia – ein viktig naturtype i kulturlandskapet

Etter Norsk rødliste for naturtyper (2011) er det tre trua naturtypar i kulturlandskapet. Dei tre naturtypene er kulturmarkseng, slåtteeng og kystlyngheia. Kystlyngheia, som er sterkt trua nasjonalt, er kanskje den mest dominerande naturtypen i Fedje kommune. Det er få stadar på Fedje at kystlyngheia har vore skjøtta i nyare tid. Attgroing og spreiding frå plantefelt er truleg dei største

trugslane mot lyngheiane våre. Noko lyngheiområde ligg også i byggeområde på Fedje, men det aller meste ligg i såkalla «LNF»-område, noko som gir eit visst vern mot utbygging.

5. Trong for ny kunnskap

5.1. Vurdering

For å vurdera trongen for ny kunnskap må me finna svar på følgjande spørsmål:

- 1) Kva har me kunnskap om i dag?
- 2) Kva har me for lite kunnskap om?
- 3) Kva er det viktig at me får meir kunnskap om?

For å svara på det første spørsmålet, må me gjera opp kunnskapsstatus – få eit overblikk over kva kulturminne som er registrert, kartlagt, verdisett og skildra. Denne prosessen skapar i seg sjølv ny kunnskap, ved at informasjon som tidlegare har vore spreidd og lite tilgjengeleg, vert tatt fram i lyset og sett i samanheng. Prosessen vil også avdekka kunnskapshol (*spørsmål 2*). Det er likevel ikkje sikkert at me skal bruka ressursar på å dekkja alle desse kunnskapshola. Det er difor viktig at me har eit bilete av *kva kunnskap* som me bør prioritera å skapa ny kunnskap om (*spørsmål 3*).

Kva har me kunnskap om i dag?

Det er gjort sedimentanalyse frå botnen av ein del tjern på Fedje. Dette avdekkjer ein god del om korleis naturen har endra seg på Fedje, i takt med at dei første menneska i stadig større utstrekning rydda og brann skog og kratt og sette dyr på beite. Dette seier vidare noko om busetnad på Fedje i eldre og yngre steinalder.

I dei skriftlege arbeida om Fedje, som til dømes «Fedje og Folket- Gards- og ættesoge» og «Bygdebok for Fedje», er det nytta skriftlege kjelder, augevitneskildringar og bilete.

Det er og gjort nokre arkeologiske utgravingar og registrering. SEFRAK-registreringa, krigsminnearbeid og innsamlinga av stadnamn er døme på registreringar som er gjort på Fedje. Arkeologiske utgravingar har me nokre få døme på er gjort.

Kva har me for lite kunnskap om?

Fedje kommune har engasjert fagfolk til å laga ei samla oversikt over registrerte kulturminne på Fedje. Arbeidet er enno ikkje avslutta. I ein statusrapport skriv dei at dei har «*komme over indikasjonar på moglege kulturminne som ikkje er registrerte*». Dette gjeld:

- Gard og jordbruk:
 - Kvernhus
 - Spor etter gardsdrift i utmarka, t.d. saueflorar
 - Steingardar
- Samferdsle / ulike næringar:
 - Fortøyingsboltar frå hollendarane på 1700-talet
 - Spor og gjenstandar frå torvtakinga (både til sjølvbruk og den industrielle torvtakinga)

Andre kjente kunnskapshol er mellom anna:

- Me har mangelfulle arkeologiske registreringar som krev avklaring
- Katalogisering og verdivurderinga av gjenstandane i Fedjesamlingane er mangelfull.
- Utanom kulturminna som er freda eller verna, er det ikkje gjort verdivurderingar av kulturminna i kommunen.

Kva er det viktig at me får meir kunnskap om?

Det er ingen fasit på kva som er dei viktigaste kulturminna og historiske trekka ved eit samfunn. Me må kjenna den lokale historia og gjera skjønsvurderingar for å prioritera kor me vil produsera ny kunnskap. Me har eit tosidig mål med prioriteringane. Me vil få fram både det som kjenneteiknar lokalsamfunnet og det som er unikt, og som ikkje nødvendigvis er representativt. Nokre sentrale historiske tema er:

- Los, fyrvesen og sjøferdsle
- Fangst- og fiskesamfunnet
- Fedje i førhistorisk tid
- Torvdrifta og landbruket
- Handel, handverk og landsbyliv
- Krigshistoria på Fedje – frå Napoleonskrigene til andre verdskrig

Det kan også vera trong for ny kunnskap knytt til konkrete, viktige kulturminne, som t.d. krigsminna på Fedje og Hellisøy fyr. SEFRAK-registeret er, slik det ligg no, eit oversyn over eldre bygg og konstruksjonar som kan ha kulturhistorisk verdi. Ein gjennomgang her med vurdering av kulturminneverdi er naudsynt. Det vil også vera nyare bygg som er viktige kjelder til forteljinga om Fedje, og som bør verte registrert. Eit utval av andre fysiske kulturminne i landskapet (torvuttak, steingardar, statsboltar m.m.) bør verte registrert. Augewitneskildringar av nyare næringshistorie (fiske, fangst og foredling, m.m.), kulturhistorie (mattradisjonar, lagshistorie, m.m.) og konkrete hendingar vil vera viktige historiske kjelder. Produksjon av slike kilder krev tid og ei viss metodisk forståing.

Skal me nå måla våre for kunnskapsproduksjon, må me lykkast i å etablera samarbeid med lokale organisasjonar og frivillige, samt historiske fagmiljø. Tiltaka vil truleg krevja noko ekstern finansiering.

5.2. Plan for kunnskapsproduksjon

Arbeidet med produksjon av kunnskap kan grovt sett delast i to:

- I. Kunnskapsproduksjon under planprosessen
- II. Kunnskapsproduksjon etter planprosessen

Planen nedanfor gjeld kunnskapsproduksjon under sjølvje planarbeidet. Kunnskapsproduksjonen som skal gjennomførast etter planprosessen, skal inn i handlingsprogrammet. I arbeidet med handlingdelen er det også mogleg å skissera ønskeleg kunnskapsproduksjon som ikkje inngår i handlingsprogrammet, men som kan takast inn i handlingsprogrammet seinare når det skal til rullering (årleg) eller fornying (i påfølgjande kommuneplanperiode).

Skal ein prioritera kunnskapsproduksjon under planarbeidet, bør det vera kunnskap som ein treng som grunnlag for tilråing av tiltak (som t.d. vern av kulturminne og –miljø). I tråd med måla for kulturminneplanarbeidet (sjå kap. 1.3) vert det i perioden for planarbeid (2016-2017) prioritert å

«registrera og prioritera fysiske, faste kulturminne for å sikra at arealforvaltning og -planlegging har eit oppdatert kunnskapsgrunnlag».

Plan for kunnskapsproduksjon i planarbeidet				
Kategori	Objekt	Registering og kartfesting	Verdi-vurdering	Anna arbeid
Los, fyrvesen og sjøferdsle	Statsboltar	X	X	
Fangst og fiskesamfunnet	Objekt i SEFRAK		X	
	Nyare bygg og installasjonar	X	X	
Fedje i førhistorisk tid	Uavklarte arkeologiske funn		X	Feltarbeid og analysar
Torvdrifta og landbruket	Steingardar	X	X	
	Spor etter stølsdrift	X	X	
	Torvuttak	X	X	
	Kvernhus	X	X	
Handel, handverk og landsbyliv	Objekt i SEFRAK		X	
	Nyare bygg og installasjonar	X	X	
Krigshistoria på Fedje	Krigsminne etter 2. verdskrig	X	X	

I plan for medverknad og framdrift (sjå kap. 9) er juni – september 2016 tenkt som perioden for kulturminneregistrering. Administrasjonen og den oppnemnte arbeidsgruppa skal styra og planlegga registreringsarbeidet nærare. Viktige samarbeidsaktørar vert Fedje historielag, frivillige, innleigde fagfolk, andre kommunar og KIK-prosjektet i Hordaland fylkeskommune.

Nokre tiltak er allereie i gang. I det pågåande arbeidet held dei innleigde fagfolka på med å gjera ei verdivurdering av objekta i SEFRAK-registeret. Dei vil også gjera eit stykke arbeid med kartfesting av krigsminna i Vinappen og Hesthaugen, der berre 12 av 55 kjende einskildobjekt er kartfesta. I tillegg vil dei føreta ei synfaring av registrerte arkeologiske kulturminne, og gjera ei vurdering av dei som har uavklart vernestatus.

6. Rammar for planarbeidet

6.1. Lovverk og lovheimel

Plantype, prosess og medverknad

Plantype og planprosess er styrt etter regler i plan- og bygningslova (2008). Kulturminneplanen vert utarbeida som ein kommunedelplan. Ein kommunedelplan kan utformast for særskilte områder, tema eller deler av kommunen si verksemd (plan- og bygningslova (pbl) §11-1). Kommunedelplanane skal ha eit handlingsprogram for fire år eller meir, som synar korleis planen skal følgjast opp i programperioden (pbl §11-2, 3. ledd). Handlingsprogrammet vert revidert årleg og skal etter

kommunelova §44-5 verte integrert i kommunen si økonomiplanlegging for å sikra oppfølging av tiltaka i økonomiplan og vidare i årsbudsjetta.

Planprosessen i ein kommunedelplan er styrt av plan- og bygningslova §§11-12 til 11-15. For detaljar, sjå «Planprosessen».

Når kommunen er ansvarleg for planforslaget skal kommunen (etter pbl §5-1) leggja til rette for medverknad.

Freding og vern

Eit viktig mål for ein kulturminneplan vil vera å sikra vern eller freding av viktige kulturminne, kulturmiljø og kulturlandskap. Dei tre mest sentrale lovene er kulturminnelova, naturmangfaldlova og plan- og bygningslova.

Lov om kulturminne (kulturminnelova) av 1978 (revidert i 2001 og 2009) gir heimel til freding av kulturhistorisk og arkitektonisk viktige kulturminne og –miljø. Lova gjeld også (så langt reglane passar) botaniske, zoologiske eller geologiske førekomster av kulturhistorisk betyding. Føremålet med lova er å verna kulturminneverdier *«både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i ein heilskapleg miljø- og ressursforvaltning»*. Somme kulturminne vert automatisk freda ut frå alder.

Naturmangfaldlova (2009) gir heimel til m.a. områdevern. Eitt av måla er å sikra vern av (under §33, f)) *«natur preget av menneskers bruk gjennom tidene (kulturlandskap) eller som også har kulturhistoriske verdier, og tilrettelegging for bruk som bidrar til å opprettholde naturverdiene»*. Kystlynghei er ein trua naturtype i kulturlandskapet, og dei mest verdifulle kystlyngheiene fekk i 2015 status som *utvald naturtype* etter §52 i naturmangfaldlova². Det vart utarbeida ein nasjonal handlingsplan for korleis me skal ta vare på kystlyngheiene.

Ein kulturminneplan kan gje retningslinjer for kommunal sakshandsaming, men kommunen må innarbeida prioriterte kulturminneverdier i kommuneplanen sin arealdel eller reguleringsplanar for å sikra eit juridisk vern³. Reglane i plan- og bygningslova (2008) vert då gjeldande. Kulturminneplanen kan føreslå føresegner og retningslinjer til arealplanar. I kommuneplanen kan ein sikra kulturminne og kulturmiljø som ikkje er freda etter kulturminnelova med ei hensynssone c) etter pbl §11-8. Andre verkemidler kommunen kan nytta i kommune- og reguleringsplanar etter plan og bygningslova er føresegner og retningslinjer knytt til gitte område, arealføremål eller generelt for heile planområdet (sjå §§ 11-9; 12-5, punkt 5; 12-7, punkt 6). Gjennom føresegner i reguleringsplan kan kommunen etter pbl §12-7, punkt 6, sikra mellom anna verneverdier i bygningar som fasade, materialbruk og interiør.

6.2. Nasjonale forventningar til kommunal planlegging

Med innføringa av plan- og bygningslova (2008) vart det bestemt at eit dokument med nasjonale forventningar til regional og kommunal planlegging skulle verta utarbeida kvart fjerde år. Gjeldande dokument er frå 2015, og er delt i tre kapittel: «Gode og effektive planprosessar», «Berekraftig areal- og samfunnsutvikling» og «Attraktive og klimavennlege by- og tettstadsområde». I dei to siste kapitla finn ein forventningar frå regjeringa knytt til kulturminne og –miljø. Regjeringa forventar at:

² Kjelde: <http://www.miljostatus.no/tema/naturmangfold/kulturlandskap/kystlynghei/>

³ Gjeld kulturminne og kulturmiljø som ikkje er automatisk freda.

- «[...] kommunane identifiserer viktige verdiar av naturmangfald og landskap, friluftsliv, kulturminne og kulturmiljø, og tek omsyn til desse i [...] kommunale planar. Den tilgjengelege kunnskapen blir teken aktivt i bruk, og ein trekkjer fram og tek omsyn til dei samla verknadane» (s. 17).
- «[...]kommunane har ein aktiv og heilskapleg sentrumspolitik for å skape eit godt og levande bymiljø. [...] Arkitektur, kulturminne, landskapsverdiar, vatn og grønne element blir tekne aktivt i bruk som ressursar i sentrumsutviklinga».

Regjeringa påpeiker at kulturminneressursane har stor verdi for identitet og tilknytning og for næringsutvikling. Dei største trugsmåla mot kulturminneverdiar i Noreg er utbygging og bygningsmiljø som står til forfall som følge av manglande bruk. Identifisering, verdsetting og forvaltning av kulturminna vil kunne motverka denne utviklinga og samkøyra ulike arealbehov på ein betre måte. Fylkeskommunen er regional kulturminnemyndigheit og skal bistå kommunen i arbeidet.

Frå kommunen sin ståstad kan ein fort sjå nytteverdien for den langsiktige arealforvaltninga og samfunnsutviklinga i å få utarbeida ein kulturminneplan.

6.3. Regionale retningslinjer

Regional kulturplan for Hordaland 2015-2025 (med namnet «Premiss: Kultur») er gjeldande plan for kulturminnefeltet i fylket. Konkrete retningslinjer er ikkje gjeve. Fylkesdelplan Kulturminne 1999-2010 («Kultur viser veg») som «Premiss: Kultur» erstattar, har ni konkrete retningslinjer for forvaltning av kulturminne og kulturmiljø i Hordaland⁴, heimla i §19 i den gamle plan- og bygningslova frå 1985. Ny plan- og bygningslov (2008) er skildra under kap 6.1. «Lovverk og lovheimel».

Hordaland fylkeskommune er regional kulturminnemyndigheit og forvaltar (som staten) kulturminne etter kulturminnelova.

6.4. Kommunal planstrategi

Kommunedelplan for kulturminne er forankra i kommunal planstrategi for Fedje 2012-2016⁵. Planarbeidet er noko forseinka, og tar sikte på å verte ferdigstilt i 2017. Planstrategien legg ingen konkrete føringer på kulturminneplanen, men framhevar kva nytteverdi planen kan ha, t.d. som verktøy i arealplanlegging og som ressurs for skule og undervisning. Det vert påpeka at det frå sentrale og regionale kulturminnemyndigheiter er uttrykt ønskje om brei lokal forankring og medverknad i planprosessen.

6.5. Fylkeskommunalt tilskot og vilkår

Fedje kommune søkte Hordaland fylkeskommune om stønad til kulturminneplanarbeid i 2014. Kommunen fekk i juni 2014 løyving av tilskot på kr. 100 000. I 2015 fekk kommunen ei tilleggsløyving på same sum. Desse midlane skal nyttast til planarbeid, og det er også andre vilkår for løyvinga som kommunen må forholde seg til. Det vert stilt krav om:

- Plan for gjennomføring av registreringar og kulturminneplan

⁴ Fylkesdelplan Kulturminne 1999-2010 er tilgjengeleg frå:
<http://www.hordaland.no/upload/Regional%20utvikling/Fylkesplanlegging/Planar%20og%20rapportar/FylkesDelplanKulturminne.pdf>

⁵ Vedteken i Fedje kommunestyre i sak 013/14, 24. april 2014

- Politisk vedtak om utarbeiding av kommunedelplan for kulturminne
- Innlegging av prioriterte kulturminne i kommunen i Askeladden (elektronisk database for forvaltning og forskarar innan kulturminnefeltet)
- Rapportering til fylkeskommunen om utført arbeid til fastsette datoar

Som tidlegare nemnt er nokre av desse midlane nytta til å hyra inn fagfolk til å skaffa oversikt over kjende kulturminne i kommunen, og gjere verdivurderingar av delar av kulturminna.

7. Planprosessen

Kulturminneplanarbeidet følgjer planprosessen for kommunedelplanar etter plan- og bygningslova (§§11-12 til 11-15). Oversikta som følgjer under skildrar dei lovbundne milepælane i planprosessen. For ei meir komplett oversikt over planprosessen, sjå «*Medverknad og framdrift*» under.

Melding om oppstart

Kommunen skal ved oppstart av planarbeid (etter pbl §11-12) skriftleg opplysa berørte offentlege organ og andre interesserte om føremål og viktige problemstillingar for planarbeidet. Kommunen skal kunngjera melding om oppstart av planarbeidet i minst *ein* avis som er vanleg å lesa på staden, samt i elektroniske medier. Døme på sistnemnte kan vera kommunen sine heimesider.

Utarbeiding av planprogram

Planprogrammet er på mange måtar ein plan for planen. Framlegg til planprogram skal (etter pbl §11-13) ut på høyring seinast samstundes med varsel om oppstart og kunngjering av planarbeidet. Vedtak om dette vert gjort av formannskapet. Framlegget vert lagt ut til offentlig ettersyn i elektroniske medier (kommunen sine heimesider) med minst seks vekers frist på å kome med uttale.

Etter at høyringa av planprogrammet er gjennomført tek administrasjonen stilling til innkomne merknader, og rådfører seg med arbeidsgruppa. Eventuelle endringar vert gjort og planprogrammet vert meldt opp til politisk handsaming. Kommunestyret fastset planprogrammet.

Eit planprogram for ein kommunedelplan må tilfredsstilla visse minimumskrav som kjem fram av pbl §4-1.

Ordinært planarbeid

Det ordinære planarbeidet byrjar no. Plan for kunnskapsproduksjon i planprogrammet er rettleiande for registreringsarbeidet, men naudsynte tilpassingar og justeringar må kunne verte gjennomført etter kvart som nye problemstillingar vert synlege. Registrering, verdisetting og verdivekting vert utført etter ein fastsett metodikk anbefalt av fylkeskommunen og/eller Riksantikvaren. Dei som utfører registrerings – og verdisettingsarbeid må ha motteke tilstrekkeleg kursing i metodikken og/eller vera rettleia av nokon med aktuell kompetanse. Prioritering av kulturminne for vidare oppfølging og innarbeiding i kommunale arealplanar skal føregå etter fastsette prinsipp frå kulturminnemyndigheitene. I dei høve det er trong for kvalitetssikring frå eksterne fagkunnige, skal vurderingar hentast inn så fremt det er mogleg ut frå prosjektet sin økonomi.

Administrasjonen og arbeidsgruppa følg Riksantikvaren sin rettleiar for kulturminneplanarbeid «Kulturminner i kommunen» (2013) gjennom prosessen og supplerer med naudsynt kunnskap frå kulturminnemyndigheitene og andre fagkunnige.

Høyring av planforslag

Ferdig utarbeida planforslag vert (etter politisk vedtak i formannskapet) sendt på høyring og lagt ut til offentleg ettersyn, med minst seks veker frist for å kome med uttale eller innsigelse (pbl §11-14). Høyringa skal kunngjerast i minst *ein* avis som er vanleg å lesa på staden og gjerast tilgjengeleg i elektroniske medier (kommunen sine heimesider).

Framlegg til vedtak

Uttaler som har kome inn under høyringsrunden skal i saksframlegget til vedtak av plan verte vurdert, saman med verknadar av planen. Det skal kome fram av saksframlegget i kva grad uttalene er vektlagt i vedtaket. Saksframlegget skal i tillegg skildra korleis nasjonale og regionale omsyn er ivaretekne.

Vedtak av planen

Kulturminneplanen vert vedteken i kommunestyret (pbl §11-15). Etter at planen er vedteken skal kommunen kunngjera planen og gjera den tilgjengeleg i elektroniske medier (kommunen sine heimesider). Fylkesmannen (også som representant for departementene), Hordaland fylkeskommune og berørte statlege myndigheiter skal få tilsendt kvart sitt eksemplar av planen.

8. Organisering av planarbeidet

Planarbeidet er i regi av Fedje kommune. Planarbeidet vert, i tråd med delegeringsreglementet, forankra politisk gjennom vedtak av planprogram og oppstart av planarbeidet. Kultursekretær Jan Torry Sande og samfunnsutviklar Even Vaular er ansvarlege for den praktiske gjennomføringa av planarbeidet.

Planarbeidet er organisert som eit prosjekt, med ei styringsgruppe og ei arbeidsgruppe. Styringsgruppa er formannskapet. Deira oppgåve er å sikra at arbeidet held den naudsynte progresjonen. Kultursekretær rekrutterte ei arbeidsgruppe som hadde første møte januar 2016. Alle som vart spurt, takka ja.

- Følgjande personar sit i arbeidsgruppa:
 - Jan Torry Sande (representerer kommuneadministrasjonen)
 - Olav Husa Nilsen (fiskar, kvalfangar og medlem av kommunestyret)
 - Tone Sævi (professor i pedagogikk og styremedlem i Fedje historielag)
 - Saskia Trägner (leirskulelærar og hytteformidlar, med masteroppgåve om kulturarv og verdiskaping)
 - Kåre Paulsen (slektsgranskar og historieinteressert, tidlegare rektor, m.m.)

Arbeidsgruppa har som hovudoppgåve å gjera verdivurderingar, prioritera kulturminne og arbeida fram konkrete mål til handlingsdelen i kulturminneplanen. Måla skal vere så praktisk retta som mogeleg, gjerne slik at det går an å prisfeste. Arbeidsgruppa uttrykte i første møte at dei ønskjer og å delta i nødvendig registreringsarbeid i planarbeidet. Vidare kan arbeidsgruppa utforma forslag til målsettingar for framtidig lokal kulturminnepolitikk.

9. Medverknad og framdrift

Skal ein sikra at kulturminneplanarbeidet i størst mogleg grad utnyttar sitt potensiale som ressurs for kunnskap, oppleving, næringsutvikling og samfunnsutvikling er ein nøydd til å sikra ein god lokal

forankring. Ei viktig oppgåve for Fedje kommune er å sikra medverknad frå frivillige lag og organisasjonar, engasjerte enkeltmenneskje, myndigheiter og fagmiljø. Me vil vera særskilt merksam på å sikra medverknad frå eigarar og grunneigarar som rår over viktige kulturminne. Anbefalingar frå Riksantikvaren og Hordaland fylkeskommune har vore å sikra stor lokal medverknad i planprosessen⁶. Medverknad er òg eit lovbundet krav til planlegging etter §5-1 i plan- og bygningslova (pbl.).

Kort oppsummert består ein planprosess etter pbl. i følgjande:

- I. Utforming av planprogram.
- II. Politisk vedtak om høyring av planprogram og vedtak om omstart av planarbeidet
- III. Høyring av planprogrammet (minst seks veker)
- IV. Fastsetjing av planprogram etter vurdering av innkomne høyringsuttaler
- V. Utarbeiding av framlegg til plan
- VI. Politisk vedtak om høyring av planframlegg (i formannskapet)
- VII. Høyring av planframlegg (minst seks veker)
- VIII. Vurdering av innkomne høyringsuttaler og evt. gjennomføring av endringar i planframlegg
- IX. Politisk vedtak av plan (først i formannskapet, deretter i kommunestyret)

Dei lovbundne høyringsrundene (av planprogram (pkt. III) og planframlegg (pkt. VII)) sikrar innbyggjarane og eksterne aktørar moglegheit til å kome med innspel. Men for å sikra reelle moglegheiter for medverknad og påverknad av planprosessen, er det viktig å involvera innbyggjarar og andre så tidleg som råd i prosessen. Difor har kommunen invitert til innspel også i prosessen med utforming av planprogrammet. Det er også viktig å sikra ytterlegare lokal medverknad i planarbeidet om ein har som mål å skapa lokalt eigarskap og auka lokal interesse og kunnskap om våre kulturminne. Det er under pkt. V ovanfor (*Utarbeiding av framlegg til plan*) at det meste av kulturminneplanarbeidet vil finne stad. Her vert det viktig å inkludera innbyggjarar og lokale lag og organisasjonar i registrering og verdisetting av kulturminne m.m. Det er også heilt avgjerande for å kunne gjennomføra registreringar av middels eller stort omfang. Det er også særleg viktig at lokalsamfunnet er representert i styrings- og arbeidsgrupper.

⁶ Mellom anna formidla under seminaret «Utviklingsnett: Treng kommunar kulturminneplanar?» i regi av Riksantikvaren, 5. mars 2013, Bergen.

Plan for medverknad og framdrift

Kva?	Når?	Kommentar
Første rapportering til styringsgruppa	<i>Gjennomført 14.10.2014</i>	Problemstillingar og utkast til planprogram presentert for styringsgruppa (formannskapet). Sjå journalpost 14/3091
Lokal medverknad: Historielaget	<i>Gjennomført 13.11.2014</i>	Problemstillingar og utkast til planprogram presentert i møte med historielaget. Opna for innspel.
Lokal medverknad: Kulturarvsamling	<i>Gjennomført 30.09.2015</i>	Opent møte for idemyldring Forsøkte å få til ei samling 9. juni 2015, men samlinga vart avlyst grunna dårleg oppmøte.
Fagleg gjennomgang av registrerte kulturminne	<i>Gjennomført 17.11.2015</i>	Innleia samarbeid med verksemda «Rådgjevande Arkeologar». Sjå sak 15/516
Første møte i arbeidsgruppa	<i>Gjennomført 19.01.2016</i>	Arbeidsgruppa består av representantar frå kommunestyret, historielaget og lokale engasjerte med ulik bakgrunn. Sjå sak 16/42
Politisk handsaming i formannskapet (styringsgruppa)	15. mars	Vedtak i formannskapet om høyring av planprogram og oppstart av planarbeid
Høyring av forslag til planprogram	Mars – april 2016	Minst 6 veker.
Andre møte i arbeidsgruppa	Mars 2016	Mål: Gjennomgang av eksisterande kulturminne. Sjå sak 16/42
Tredje møte i arbeidsgruppa	April 2016	Mål: Kurs i arbeid med registrering. Sjå sak 16/42
Andre rapportering til styringsgruppa	April 2016	Presentera arbeidet til no. Hente inn råd til vidare arbeid.
Kultursamling i Nordhordland	Mai 2016	Diskutere kulturminneplan med engasjerte i nabokommunane
Fjerde møte i arbeidsgruppa	Juni 2016	Mål: Lage plan for registrering

		av kulturminne. Sjå sak 16/42
Registreringsarbeid	Juni – september 2016	Setje i gang med planlagt registrering. Engasjera frivillige
Femte møte i arbeidsgruppa	Oktober 2016	Mål: Samanfatning av innsamla materiale. Sjå sak 16/42
Tredje rapportering til styringsgruppa (styringsgruppa)	Oktober 2016	Presentera arbeidet til no. Hente inn råd til vidare arbeid.
Sjette (og siste) møte i arbeidsgruppa	Desember 2016	Mål: Prioritera tiltak til handlingsdel i planforslaget. Avslutte gruppa sitt arbeid. Sjå sak 16/42
Utarbeiding av planforslag	Januar 2017	Ansvar for utarbeidinga: administrasjonen
Politisk handsaming i formannskapet (styringsgruppa)	Mars 2017	Vedtak i formannskapet om høyring av framlegg til plan
Høyring av forslag til plan	Mars – april 2017	Minst 6 veker.
Handsaming av innkomne innspel.		Ansvar: administrasjonen.
Politisk handsaming i formannskapet (styringsgruppa) og kommunestyret	?	Vedtak av plan. Handsaming med tilråing i formannskapet – endeleg vedtak i kommunestyret.